

POBÓR POLAKÓW Z POMORZA DO WEHRMACHTU

Podbój Polski w 1939 r. i włączenie części ziem polskich w skład terenów wcielonych do Rzeszy narzucił mieszkańcom Pomorza obowiązek służby wojskowej w armii niemieckiej. W utworzonej decyzją Hitlera z 8 października 1939 r. Okręgu Rzeszy-Prusy Zachodnie (od 2 listopada 1939 r. – Gdańsk-Prusy Zachodnie) już w 1940 r. przeprowadzono pobór Polaków – byłych obywateli Wolnego Miasta Gdańska do Wehrmachtu.

W pierwszym rządzie brano do armii niemieckiej tych, którzy przed wybuchem wojny nie odgrywali aktywnej roli w polskim życiu społeczno-politycznym w Wolnym Mieście. Po ogłoszeniu rozporządzenia o Niemieckiej Liście Narodowej z 4 marca 1941 r., dotyczącego określenia stopnia przynależności państwowej mieszkańców z terenów wcielonych do Rzeszy, pobór Polaków z Pomorza nabrał charakteru masowego¹. Oznaczało to również, że poboru do armii niemieckiej dokonywano, zanim prawnie uregulowano status administracyjno-państwowy mieszkańców tych ziem.

Komisje rozpatrujące wnioski o przyznanie wobec poszczególnych grup ludności Niemieckiej Listy Narodowej miały obowiązek przekazać wojskowym komendom uzupełnień spisy mężczyzn, którzy podlegali służbie wojskowej. Na podstawie marcowego rozporządzenia Heinricha Himmlera oraz reskryptu z 13 marca 1941 r. Oberkommando der Wehrmacht wydało 2 października 1942 r. dekret dotyczący zasad pełnienia służby wojskowej przez osoby wpisane do III grupy Niemieckiej Listy Narodowej. Zgodnie z nim osoby powołane do wojska przed wpisaniem na listę miały być zwolnione od pełnienia służby wojskowej w przypadku, gdyby decyzja komisji do spraw Niemieckiej Listy Narodowej okazała się odmowna. Zwolnienie przysługiwało również wtedy, jeżeli jedno z rodziców poborowego lub oboje zostali zakwalifikowani do grupy IV².

¹ P. Semków, *Polityka Trzeciej Rzeszy wobec ludności polskiej na terenie byłego Wolnego Miasta Gdańska w latach 1939–1945*, Toruń 2001, s. 141.

² Służbie wojskowej podlegali zaklasyfikowani do grup I, II i III Niemieckiej Listy Narodowej (K. Ciechanowski, *Pobór Polaków z Pomorza Gdańskiego do armii niemieckiej i zmilitaryzowanych oddziałów roboczych w latach II wojny światowej*, „Zeszyty Muzeum Stutthof” 1986, z. 6, s. 49–52). Na ten temat zob. np. J. Orlikowski, *Rok 1945*, oprac. P. Semków, „Biuletyn IPN” 2002, nr 1, s. 62. O polityce narodowościowej Trzeciej Rzeszy na okupowanych ziemiach polskich napisano już wiele. Wystarczy wspomnieć C. Madajczyka, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. I–II, Warszawa 1970, czy B. Musiała, *Niemiecka polityka narodowościowa w okupowanej Polsce w latach 1939–1945*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 2, s. 13–36.

Kategorie Niemieckiej Listy Narodowej

Rozporządzenie z 4 marca 1941 r. o Niemieckiej Liście Narodowej i przynależności państwowej ustalało status mieszkańców terenów wcielonych do Rzeszy – zatem dotyczyło bezpośrednio osób zamieszkujących Reichsgau Danzig-Westpreussen. Wstępem do niego był dokument z 12 września 1940 r., który wprowadzał podział na poszczególne kategorie ludności zamieszkującej te tereny.

O rozpoczęciu akcji przyjmowania wpisów na Niemiecką Listę Narodową informowała miejscowa prasa³. Rozporządzenie z 4 marca 1941 r. dotyczyło obywateli polskich, którzy z dniem 26 października 1939 r. zostali bezpaństwowcami, oraz posiadaczy obywatelstwa gdańskiego, którzy je utracili z dniem 1 września 1939 r., lecz z tymże dniem ich miejsce zamieszkania znajdowało się na terenie byłego Wolnego Miasta Gdańska.

Do grupy I zaliczono Niemców-posiadaczy obywatelstwa polskiego lub gdańskiego biorących czynny udział w niemieckim (narodowosocjalistycznym) życiu politycznym. Do grupy II zaliczono Niemców bądź osoby pochodzenia niemieckiego, które zachowały niemiecką świadomość narodowościową wyrażaną na co dzień oraz do wojny nie występowały w sposób aktywny politycznie.

III grupa Niemieckiej Listy Narodowej była wyjątkowo szeroka. Do niej, decyzją twórców dokumentu, należało zaliczyć osoby pochodzenia niemieckiego (spolonizowane), które dawały gwarancję na powrót do narodowosocjalistycznej wspólnoty narodowej, osoby z małżeństw mieszanych (z osobą pochodzenia nienieemieckiego), mające decydujący wpływ na współmałżonka oraz wszystkich tych, którzy – zdaniem twórców rozporządzenia – należeli do grup ludności skłaniającej się ku niemczyźnie (mieszkańcy Pomorza, Śląska).

Grupa IV była przeznaczona dla osób, które co prawda zachowały niemiecką świadomość narodową, ale politycznie przed wybuchem wojny i w czasie akcji wpisowej deklarowały przynależność do polskości⁴.

Wpisowi na Niemiecką Listę Narodową nie podlegali obywatele polscy i obywatele Wolnego Miasta Gdańska, których miejsce zamieszkania z dniem 7 marca 1941 r., tj. wejścia w życie rozporządzenia, znajdowało się na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Z grona osób uprawnionych do wpisu na listę wykluczano również tych, którzy byli posiadaczami obywatelstwa gdańskiego, lecz do dnia wejścia w życie przepisów o Niemieckiej Liście Narodowej nabyli obce obywatelstwo.

Himmler wydał 16 lutego 1942 r. okólnik, w którym precyzował kryteria, jakim podlegali umieszczeni w grupie IV. Zalecał przyjmować do tejże grupy osoby pochodzenia niemieckiego, żyjące w mieszanych małżeństwach z „obcoplemieńcami”, następnie dzieci z małżeństw mieszanych osób pochodzenia niemieckiego i „obcoplemiennego”. W grupie tej znajdowali się również ci, którzy ulegli wpływom Kościoła katolickiego lub ewangelickiego. Zgodnie z okólnikiem do grupy IV wpisywano wszystkich, którzy dobrowolnie wyrzekli się niemieckości ze względów stanowych bądź dla osiągnięcia wysokiej pozycji w Polsce, oraz tych, którzy utracili niemiecką tożsamość narodową na skutek przebywania w izolacji od wpływów

³ Zob. np. *Mit Wirkung vom 1. September 1939 deutsche Staatsangehörige. Errichtung der Deutschen Volksliste*, „Der Danziger Vorposten”, nr 68, 9 III 1941.

⁴ K. Ciechanowski, *Pobór Polaków...*, s. 44–45.

niemieckiej kultury. Posiadaczy IV grupy Himmler polecił określać w sposób oficjalny mianem „spolszczonych Niemców”. Nieoficjalnie jednak nazywano ich renegatami⁵.

Zmiany kryteriów poboru

Wcielanie do wojska odbywało się na mocy ustawy z dnia 16 marca 1935 r. o służbie wojskowej Trzeciej Rzeszy wraz z późniejszymi przepisami wykonawczymi. Do wybuchu wojny w myśl tego aktu prawnego służbę wojskową w armii Trzeciej Rzeszy mógł pełnić Niemiec, który jednocześnie spełniał nazistowskie wymogi rasowe. Zgodnie z paragrafem 4 ustawy czas trwania obowiązku wojskowego ustalono na okres rozpoczęty 19 rokiem życia, a zakończony 45 rokiem życia. Wymóg pełnienia służby podczas wojny podlegał rozszerzeniu o kolejne roczniki⁶.

W okresie od grudnia 1942 r. do sierpnia 1943 r. ponownie przystąpiono do kolejnych regulacji problemów związanych z poborem do armii niemieckiej (w tym i zasad awansowania) osób wpisanych do grupy III oraz ich rodzin, którym przyznano grupę IV Niemieckiej Listy Narodowej.

Osoby należące do grupy III i pełniące służbę wojskową podlegały wielu obostrzeniom, wynikającym z nieufności władz co do ich lojalności wobec Trzeciej Rzeszy. Z wcielonych do Wehrmachtu nie wolno było tworzyć odrębnych pododdziałów, rozdzielając ich w miarę możliwości pojedynczo lub po kilku w plutonie (2–3 osoby). Oprócz tego, zgodnie z zarządzeniem z 25 listopada 1942 r., za próby łamania dyscypliny, usiłowania dezercji lub sabotażu przynależnych do III grupy karano śmiercią. Powołanych do służby wojskowej kierowano od roku 1943 do różnych formacji służących na terenie Rzeszy i państw okupowanych. Powodem, dla którego rozrzucano ich po całej Europie, była obawa administracji przed możliwością popełnienia przez wcielonych dezercji. W tym przypadku represjom podlegali również bliżsi i dalsi członkowie rodzin dezertarów. Możliwość awansu dla osób z poboru ograniczono do stopnia starszego strzelca⁷.

Uchylanie się od służby i dezercje

Występujące przypadki ukrywania się przed powołaniem do wojska były ścigane przez organa powołane do tego celu – żandarmerię, policję i komendę uzupełnień Wehrmachtu. Rozporządzenia o poszukiwaniach osób uchylających się od służby wojskowej publikowano w dziennikach urzędowych właściwych dla danego powiatu. Prócz uchylania się od poboru dość powszechnym zjawiskiem wśród Polaków z ziem wcielonych do Rzeszy była dezercja. Porzucający wrogie szeregi na różnych odcinkach frontu zachodniego trafiali do Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Ocenia się, że łącznie do PSZ trafiło ponad 70 tys. Polaków z ziem wcielonych do Rzeszy – dezertarów i osób z obozów jenieckich. Liczba dezertarów na froncie

⁵ P. Semków, *Polityka Trzeciej Rzeszy...*, s. 134–137.

⁶ W. Kozaczuk, *Wehrmacht 1933–1939. Rozbudowa sił zbrojnych Trzeciej Rzeszy jako narzędzia presji, ekspansji terytorialnej i wojny*, Warszawa 1978, s. 163–167.

⁷ Mimo oddalenia od domu i represji dezercje osób wcielonych do Wehrmachtu z Pomorza były trudne do opanowania przez organa bezpieczeństwa Trzeciej Rzeszy. Urodzony w Gdańsku Zygmunt Chychła (późniejszy mistrz olimpijski w boksie w 1952 r.) służył w armii niemieckiej od 31 I do 1 VIII 1944 r., kiedy zdezerterował i wstąpił do Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (AIPN Gd, 0014F/535, Notatka szefa Miejskiego Sztabu Wojskowego w Gdańsku w sprawie Zygmunta Chychły, b.d., b.p.; J. Morawski, *Lewy sierpowy*, „Rzeczpospolita”, nr 114, 17–18 V 2003; T.Z. Zapert, *Ring, orzeł i swastyka, czyli historia Chychły*, „Życie”, nr 259, 6 XI 2001). Por. K. Ciechanowski, *Pobór Polaków...*, s. 52, 61.

Związek Jaszczurczy wobec poboru rekruta na Pomorzu

Stosunek podziemia oraz władz emigracyjnych do sprawy poboru rekruta przez Niemców był niejednoznaczny, głównie z powodu sytuacji Polaków zamieszkujących ziemie wcielone do Rzeszy, dla których podpis pod Niemiecką Listą Narodową był niejednokrotnie sprawą życia lub śmierci. Jeśli chodzi o ludność Pomorza, stanowisko pragmatyczne reprezentował – wywodzący się z przedwojennego Obozu Narodowo-Radykalnego – Związek Jaszczurczy, poprzednik Narodowych Sił Zbrojnych. Istotne było, z kim Polacy w mundurach Wehrmachtu zmuszeni byli walczyć:

„W związku z poborem do wojska niemieckiego Inspektorat Ziemi Zachodnich Związku Jaszczurczego i poszczególne okręgi wydały szereg rozkazów i instrukcji, które streszczały się:

– Starać się uniknąć poboru wszelkimi legalnymi środkami. Nie prowokować represji. Ograniczyć działalność w terenie. Przetrwać.

– Kto z wcielonych dostanie się na front wschodni – walczyć. Nie dać się wziąć do niewoli rosyjskiej. Tam czeka pewna zagłada.

– Ci, którzy znajdą się na zachodnim teatrze wojny – starać się dostać do niewoli przy najbliższej okazji. W niewoli dopominać się o kontakt z wojskowymi władzami polskimi wprost lub przez polskie reprezentacje i przedstawicielstwa.

– Kto znajdzie się na terenach Rzeszy czy krajów okupowanych – przyczyniać się w każdy możliwy sposób do sabotażu, zbierać wiadomości i w miarę okazji (urlopy) przekazywać naszemu Wywiadowi przez dawne swoje kontakty terenowe”.

Mieczysław Dukalski „Plamka”, „Mieczysław Zapora”, p.o. komentanta Okręgu Pomorskiego ZJ, dowódca Akcji Specjalnej Inspektoratu Ziemi Zachodnich ZJ/NSZ

Zob. „Zeszyty do Historii Narodowych Sił Zbrojnych”,
z. 1, Chicago 1961, s. 45–46.

Oprac. Wojciech J. Muszyński

wschodnim, chociażby ze względu na stosunek bolszewików do jeńców, musiała być nieporównywalnie mniejsza. Pomorscy dezertyrzy i poborowi uchylający się od służby w Wehrmachcie zasilili licznie oddziały partyzanckie Armii Krajowej i „Gryfa Pomorskiego” w Borach Tucholskich⁸. Spotykamy ich nie tylko w grupach leśnych na Pomorzu, ale też i w oddziałach partyzanckich AK na terenie całego kraju, z Kresami Wschodnimi włącznie. Wielu z nich zapisało

⁸ K. Ciechanowski (*Pobór Polaków...*, s. 247), pisząc o oddziałach partyzanckich Pomorskiego Okręgu AK, stwierdza wręcz: „Od 1943 roku były one poważnie zasilane przez Polaków wpisanych do III grupy niemieckiej listy narodowościowej, którzy w ten sposób uchylali się od służby w wojsku niemieckim”.

się chlubnie w dziejach swych partyzanckich jednostek. Należy jednak wspomnieć o tym, że część unikających służby wojskowej w armii niemieckiej miała na uwadze nie tyle patriotyzm i niechęć do noszenia obcego munduru, ile dążyła do ratowania własnego życia⁹.

Poborowi o zbyt polskim nazwisku początkowo musieli się liczyć z koniecznością jego zmiany na niemiecko brzmiące, gdyż dotychczasowe brzmienie nastęrczało jego posiadaczowi wielu trudności. Z biegiem czasu odstępowano od tego proceduru, pozostawiając nazwisko niemal niezmienione¹⁰. Natomiast polska prasa konspiracyjna sugerowała, że do problematyki używania języka polskiego przez osoby wcielone do Wehrmachtu niemieckie władze administracyjne przez jakiś czas podchodziły dość łagodnie, wręcz ułatwiając możliwość porozumiewania się rekrutów z przełożonymi¹¹.

Z biegiem czasu, w związku z pogarszającą się sytuacją wojenną Niemiec i koniecznością mobilizowania coraz to młodszych i starszych roczników, patrole żandarmerii częściej kontrolowały młodych ludzi. Jednocześnie funkcjonariusze właściwych dla danego terenu komórek NSDAP przystępowali do sporządzania spisów osób zdolnych do służby w formacjach Volkssturmu. Ta akcja rejestracyjna powodowała ucieczki mężczyzn z miast na tereny wiejskie, zwane potocznie „Volkssturmkrankheit” (choroba chroniąca przed Volkssturmem)¹².

Dokonywanie przez władze niemieckie wśród mieszkańców terenów wcielonych do Rzeszy poboru do wojska stanowi część polskiej historii wieku XX. Przez długie lata dla wielu był to fakt wstydlivy, pomijany milczeniem lub wielokrotnie „naciągany” dla uzyskania doraźnych celów. Jednak nie sposób zapomnieć o tym, do dziś bolesnym, fragmencie naszych dziejów.

⁹ P. Semków, *Polityka Trzeciej Rzeszy...*, s. 142. Różne aspekty służby wojskowej Polaków z Pomorza poruszył J. Borzyszkowski, *O niektórych mitach i realiach życia codziennego Pomorza pod okupacją hitlerowską* [w:] *Spółceństwo pomorskie w latach okupacji niemieckiej 1939–1945*, red. K. Minczykowska, J. Sziling, Toruń 2004, s. 20–21. O niektórych aspektach służby wojskowej mieszkańców Pomorza wspomina również M. Owsiniński, *Życie codzienne ludności polskiej na Pomorzu Gdańskim w świetle akt personalnych więźniów Konzentrationslager Stutthof* [w:] *ibidem*, s. 123–124.

¹⁰ P. Semków, *Polityka Trzeciej Rzeszy...*, s. 142. Zob. Ausweis der Deutschen Volksliste nr 56496 wystawiony w dniu 7 V 1942 r. na nazwisko Eduard Kruzynski (Edward Krużyński) urodzonego w miejscowości Briesen (Brzeziny). Dokument ten wystawiono dla osoby zaklasyfikowanej do III grupy Niemieckiej Listy Narodowej. Por. Soldbuch nr 802 wystawiony w dniu 15 IV 1944 r. na nazwisko Eduard Kruzynski (oba dokumenty ze zbiorów autora).

¹¹ A. Gąsiorowski, *Życie codzienne na Pomorzu w latach 1919–1945 w świetle prasy i źródeł konspiracyjnych* [w:] *Spółceństwo pomorskie...*, s. 62–63.

¹² P. Semków, *Polityka Trzeciej Rzeszy...*, s. 143.

